

УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.124>

ПРАВОВА ПАРАДИГМА У ТЕОРІЇ ПРАВА

Биков О.М.,*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри теорії та історії держави і права**Університету «КРОК»,*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>*e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua*

Биков О.М. Правова парадигма у теорії права.

Стаття присвячена аналізу правової парадигми та її пізнавальним можливостям у сучасній теорії права. Проблематика парадигм, що стала актуальною завдяки концепції Томаса Куна, не перестає турбувати наукову спільноту. Певний інтерес до вивчення представляє правова парадигма, актуальність дослідження якої у наш час бачиться у тому, що це юридична конструкція дозволяє вирішити питання прикладного значення.

Державно-правові перетворення в нашій країні спричинили зміни методології наукового пізнання, панівних юридичних ідеалів і цінностей, поява у правовій парадигмі нових теорій розуміння права, які, своєю чергою, визначають вектор розвитку юридичної науки. Дослідження парадигмальної проблематики у теорії права пов'язане також і з гносеологічними потребами самої юридичної науки. Сучасний стан вітчизняної юриспруденції характеризується мультипарадигмальністю, наявністю безлічі конкуруючих теорій, навчань, шкіл.

У статті досліджено вплив загальнотеоретичних засад правових парадигм на правотворчу діяльність. Уточнюються поняття «парадигма», «правова парадигма», «парадигма правового мислення». Досліджено парадигмально-правову проблематику у теорії держави і права. Дослідження показало, що правова парадигма впливає на юридичну практику і визначає напрями розвитку законодавства. У свою чергу, можливості практики застосування права для правової парадигми полягають у використанні ресурсів та досвіду правозастосування. Еволюція парадигми в контексті сучасних правових змін має безперечну теоретичну та практичну значимість. У статті розкриваються місце та роль парадигми у сучасному науковому юридичному знанні, простежується еволюція категорії «правова парадигма», виявляється її взаємозв'язок з іншими юридичними категоріями. Викладено погляди на співвідношення правових категорій «право» і «закон» у контексті парадигмально-правової теорії. Окреслені проблемні питання, які потребують ґрунтовного вивчення у сучасній правовій науці.

Ключові слова: правова парадигма, теорія права, праворозуміння, правозастосування, право, закон.

Bykov O.M. Legal paradigm in the theory of law.

The article is devoted to the analysis of the legal paradigm and its cognitive possibilities in modern legal theory. The problem of paradigms, which became relevant thanks to the concept of Thomas Kuhn, does not stop bothering the scientific community. Of particular interest to study is the legal paradigm, the relevance of the study of which in our time can be seen in the fact that this legal construction allows solving the issue of applied significance.

State-legal transformations in our country caused changes in the methodology of scientific knowledge, prevailing legal ideals and values, the emergence of new theories of understanding law in the legal paradigm, which, in turn, determine the vector of development of legal science. The study of paradigmatic problems in the theory of law is also connected with the epistemological needs of legal science itself. The current state of domestic jurisprudence is characterized by multi-paradigmism, the presence of many competing theories, teachings, and schools.

The article examines the impact of general theoretical foundations of legal paradigms on law-making activity. The terms «paradigm», «legal paradigm», «paradigm of legal thinking» are clarified. The paradigmatic legal issues in the theory of the state and law have been studied. The study showed that the legal paradigm affects legal practice and determines the direction of legislation development. In turn, the possibilities of law enforcement practice for the legal paradigm consist in the use of law enforcement resources and experience. The evolution of the paradigm in the context of modern legal changes has indisputable theoretical and practical significance. The article reveals the place and role of the paradigm in modern scientific legal knowledge, traces the evolution of the «legal paradigm» category, reveals

its relationship with other legal categories. Views on the relationship between the legal categories «law» and «law» in the context of the paradigmatic legal theory are outlined. Problematic issues that require thorough study in modern legal science are outlined.

Key words: legal paradigm, legal theory, legal understanding, law enforcement, law, law.

Постановка проблеми. Правова парадигма відноситься до доктринальних понять правознавства. Саме парадигма визначає цілісність наукового дослідження всіх його рівнях, і навіть закономірності його розвитку. Однак застосування його основних категорій у різних напрямках дослідження набуває своєї специфіки. Термін «парадигма» набув широкого поширення в науці після поява роботи Т. Куна «Структура наукових революцій». Згодом зміст терміна уточнювався під час наукових дискусій представників різних галузей права. Серед науковців відсутнє єдине розуміння будови правових парадигм, а представлені дефініції цього поняття виходять далеко за межі правової науки, залишаючи в такий спосіб надто широке поле для дискусій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий внесок у дослідженні проблем, пов'язаних із вивченням та осмисленням парадигмального феномену зробили такі українські вчені: Кельман М.С., Пархоменко Н.М., Яценко В.А., Балінська О.М., Козюбра М.І., Лемак В.В. та інші, які аналізували дане явище під різними кутами зору, на різному рівні абстракції, у різному взаємозв'язку з іншими явищами дійсності. У юридичній науці термін «правова парадигма» почали застосовувати відносно недавно, тому його природі присвячені поодинокі дослідження.

Метою статті є дослідження правової парадигми як форми організації наукового знання про право і як фактор, що впливає на процес правового регулювання суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасний період поняття «парадигма» знайшло широке застосування в науковій літературі, й насамперед у природничій сфері, втім з часом набуло достатньо широкого застосування і в інших галузях знань – гуманітарних науках, у вигляді різних інтерпретацій, хоча й достатньо суперечливих. Такий перебіг можна пояснити тим, що ці розбіжності пов'язані з суто об'єктивними складнощами, пов'язаними з трансформацією певних дефініцій із технічної аргументації до гуманітарної сфери. Як стверджують більшість дослідників будь-які паралелі у цьому контексті не ведуть до однозначного трактування суто філософського поняття «парадигма».

На наш погляд, причина цього полягає у конкретності технічних понять і в абстрактності гуманітарної термінології. Як приклад, можна навести велику кількість підходів до таких понять,

як «праворозуміння», «правова система», «правовідносини», «правова категорія», «правова ідеологія», «правова істина», «правовий принцип», «громадянське суспільство», «національна ідея» та ін. В історико-еволюційному розвитку суспільства і держави змінювалися й уявлення про правові явища і поняття, що потребує в наш час напрацювань новітніх методологічних підходів до їхнього визначення. В юриспруденції поняття «парадигма» почали застосовувати порівняно недавно: у 1990-х роках цю дефініцію стали широко використовувати за межами філософських категорій, зокрема в економіці, праві, педагогіці та ін. Історична еволюція несе не лише перетворення змісту норм й інституцій права, а й еволюціонування правової форми.

На нашу думку, це викликано достатньо неоднозначним розумінням змістового навантаження даного терміна у застосуванні до правової науки. У сучасній концепції держави і права термін «парадигма» традиційно визначають як систему теоретико-методологічних та аксіологічних настанов, що беруться за зразок у розв'язанні проблем наукового співтовариства. Ще одна причина цього нами вбачається у надзвичайно широкому і недоречному застосуванні цієї дефініції в інших гуманітарних науках. У багатьох публікаціях одне й те саме явище в однаковому контексті називають і парадигмою, і концепцією, і думкою, і світосприйняттям та ін.

Сучасне трактування терміна «парадигма» застосовується у значенні, яке розробив американський фізик, філософ та історик науки Томас Кун (1922–1996) у праці «Структура наукових революцій» [1]. Мета дослідження Куна полягала в тому, щоб схематично окреслити концепцію науки, ґрунтуючись на історичному підході до дослідження власне наукової дійсності. Кун розробив концепцію прогресування науки, в основі якої покладено її історію, будучи переконаним, що наука розвивається у результаті науково-технічних революцій, у фундаменті яких покладено саме зміни парадигми. В авторській передмові Кун дає таке визначення: «Парадигми – це визнані усім загальним науковим досягненням, які протягом історичного часу надають науковому співтовариству модель постановки проблем й їхнього вирішення» [1].

Робота Т. Куна «Структура наукових революцій» сприяла «пожвавленню» насамперед західноєвропейської соціологічної думки, а дефініція «парадигма» згодом стала стійкою у науці.

Відповідно до теорії Куна розвиток науки відбувається через зміну наукових парадигм, за допомогою стадій: допарадигмальний період, етап формування парадигми, період нормальної науки, потім аномальний, кризовий стан. Завершальним етапом є наукова революція.

У подальшому, як зазначав Т. Кун, він виходив за межі власного визначення парадигми. Як на-

слідок, з часом дана дефініція почала використовуватися у двох різних трактуваннях: «з одного боку, термін «парадигма» вказує на всю сукупність переконань, цінностей, технічних засобів і та ін., характерних для членів даного співтовариства; з другого боку, вказує на один вид елементу в цій сукупності – конкретне розв'язання головоломки, які, у разі їхнього використання моделями чи як зразки, можуть замінювати експліцитні правила як основу для розв'язання нерозгаданих ще складних завдань нормальної науки» [1].

Згодом, Т. Кун уточнив поняття «парадигма» у вигляді дисциплінарної матриці, що враховує належність вченого до певного стилю мислення; матрицею вона є через те, що складається із упорядкованих елементів. Найважливішим елементом її структури вчений вважав узвичаєні приклади конкретного рішення певних проблем. Цей процес забезпечує функціонування «нормальної науки». Разом з тим варто визнати, що останнім часом поняття парадигми за своїм змістом почало змінюватися порівняно з її трактуванням Т. Куном.

До парадигмальних почали відносити теорії, концепції, напрями, течії, рухи наукової думки, які не носять революційного характеру, а становлять збільшення знання, значну, але не надає радикального впливу на розвиток науки.

Піддаючи аналізу позицію Т. Куна, доходимо висновку, що Кун не розрізняв науку як процес здобуття-напрацювання знань, з одного боку, й з другого – як науку зведених знань, тобто наукове дослідження, його результати і наслідки. Ми вважаємо, що Кун, намагаючись розділити поняття «дисциплінарна матриця» та «парадигма», зробив суттєвий крок для поглиблення цих понять і усунення розбіжностей у цьому питанні. Отже, сьогодні під парадигмою розуміють лише те, що безпосередньо програмує результат та керує процесом пізнання. Всю сукупність знань із долученням до неї парадигми як процесу пізнання, Кун став називати «дисциплінарною матрицею». Однак, на нашу думку, Кун не до кінця усунув неясності в своїй аргументації, тому що, розділяючи досліджувані нами поняття, він у нових судженнях так і не спромігся розділити дефініції «знання» й «пізнання», про що свідчить думка самого Т. Куна про те, як він розуміє «неявне знання»: «Коли я говорю про знання, втілене в загально-визнаних прикладах, я не маю на увазі ту форму знання, що менш систематизована чи менш підпадає під аналіз, ніж знання, яке закріплене у правилах, законах чи в інших критеріях ідентифікації. Навпаки, я маю на увазі спосіб пізнання, який трактується неправильно, якщо його намагаються реконструювати, виходячи з правил, які від початку абстраговані зі зразків і функціонують замість них» [1].

Парадигма Т. Куна пов'язані з поняттям «нормальної науки» як дослідження, яке міцно спи-

рається минулі наукові досягнення. Підхід Куна передбачає, що теорія створюється у межах парадигми і нижчим рівнем знання. Поняття «парадигма» є ширшим за обсягом, ніж теорія.

Ідея теорії як складової парадигми набула розвитку в працях ряду вчених. Так, Гальченко М. підкреслював, що парадигма – те, що поєднує членів наукової спільноти, і, навпаки, наукове співтовариство складається з людей, котрі визнають певну парадигму [2].

Як зауважив інший дослідник – Швиданенко О., парадигма ґрунтується на найширшому консенсусі всередині науки, підпорядковує, визначає та взаємопов'язує екземпляри (типові та класичні роботи), теорії, методи та інструментарії, що існують усередині парадигми [3].

При розгляді процесу розвитку праворозуміння у різноманітних культурах та цивілізаціях Ю.М. Оборотов окреслює такі парадигми, які також яскраво ілюструють типи раціональності: 1) парадигми донаукового праворозуміння, коли юриспруденція ще не існувала як самостійна галузь гуманітарного знання (учення про право у стародавні часи, легізм у стародавньому Китаї, міфологічне праворозуміння); 2) парадигми наукового праворозуміння, коли відбувся розділ сфер релігійного та світського (парадигми юридичного раціоналізму – нормативна, психологічна, соціологічна та ін.); 3) парадигми постнаукового праворозуміння, коли відбувається криза раціональності (парадигми праворозуміння постмодерну – антропологічна, інтегративна, ціннісно-нормативна) [4].

Правова парадигма створює певне бачення реальності, детерміноване об'єктом наукових уподобань учених-правників, а також покладеними в основу діяльності принципами, цінностями, настановами, стереотипами, сукупністю поглядів, нормами правової етики та ін. Очевидно, виходячи з ознаки відповідності теорії «духу часу», правовою парадигмою може стати лише та концепція, що відповідатиме на найактуальніші у цей конкретний історичний період питання, від розв'язання яких залежить дієздатність і правоспроможність правової системи. Також вважаємо, що категорія «дух часу» дозволить скоригувати обсяг концепцій, до яких корисно було б уживати термін «правова парадигма». Безперечно, не можна дати всеосяжного визначення поняття «правові парадигми», яке б об'єднало всі наявні підходи до досліджуваної проблематики. У правовій науці багато понять не мають однозначного тлумачення, а критерії застосування наближаються до інтуїтивно індивідуального, незважаючи на те, що найважливішою вимогою, яка ставиться до наукової термінології, є однозначність, суворота зарегламентованість використання, ясність розуміння, стійкість, сумісність з усім комплексом застосовуваних у правовій науці термінів.

Таким чином, говорячи про загальнотеоретичні засади правових парадигм, ми можемо визначити їх як висхідні положення, які напрацьовуються і на які спирається правознавство. Історичне пізнання правових парадигм дозволяє логічно осмислити закономірності сучасного розвитку правової науки.

Порівнюючи думки науковців, можна дійти висновку, що парадигмою є усталений еталон мислення, сукупність онтологічних переконань, ціннісних настанов, схем вирішення типових завдань, що забезпечують безперервність наукової світоглядної традиції. Отже, парадигмою можна вважати систему уявлень, провідних концептуальних настанов і та ін., що характерні для певного історичного етапу розвитку науки, культури і цивілізації загалом.

Висновок. В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок про взаємний вплив наукової парадигми та практики застосування права. Теоретичні уявлення про сутність та значення правової парадигми в контексті розуміння права дають керівні засади правозастосовнику. Хоча галузеві правові парадигми можуть бути корисними з практичної точки зору для правової парадигми в теорії права. У зв'язку із законодавчо-правовими змінами, розширенням наукового знання виникає потреба перегляду змісту категорій теорії права, зокрема й категорії «правова парадигма». В умовах глобалізації, що прискорюється, правова парадигма задає вектор розвитку юридичної науки, що є потужним імпульсом для розвитку як теорії права, а й галузевих юридичних наук.

СПИСОК ВИКОРСИТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Основи, 2011. 228 с.
2. Гальченко М. Метод наукової освіти. Наукове пізнання: методологія та технологія. Філософія. 2021. Вип. 1. С. 29–34.
3. Швиданенко О. Новітня парадигма глобалізації: світоцілісність чи альтернативи розвитку? URL: http://iepjournal.com/journals/3/2005_2_Shvydanenko_ukr.pdf.
4. Оборотов Ю.М. Юридична методологія як інноваційна сфера. Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: ВД «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 44–46.
5. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму. В. Березний: РК «Євро-стандарт», 2011. 400 с.
6. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: правова сутність та зміст. Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». 2012. № 4 (Частина I). С. 32–35.
7. Белов Д.М. Удосконалення Конституції як спосіб реалізації парадигми конституціоналізму. Форум права. 2012. № 3. С. 62–67. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12bdmrpk.pdf>.
8. Белов Д.М. Конституційна реформа як наслідок формування нової парадигми конституціоналізму. Віче. 2012. № 18. С. 17–20.